

УДК 347.963 (470)«18»(091)(092)

О. М. Феоктістова

ГЕНЕРАЛ-ПРОКУРОРИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ХІХ СТ. ТА ЇХНЯ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

Постановка проблеми. Важливу роль у правовому регулюванні діяльності прокуратури зіграв Указ Петра I від 27 квітня 1722 р. «Про посаду Генерал-прокурора». Відповідно до цього указу Генерал-прокурор, названий «оком государевым» і «стряпчим» про справи держави, здійснював безпосередньо нагляд за тим, щоб найвищий державний орган країни – Сенат – діяв відповідно до регламентів і імператорських указів. Посаду Генерал-прокурора за весь час її існування займали 33 людини. Серед них були також талановиті державні діячі, які зробили значний внесок у розвиток органів прокуратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання діяльності Генерал-прокурорів та їхнього життя взагалі досліджували, зокрема, О.Г. Звягінцев, Ю.Г. Орлов, А.Ф. Коні, Л.С. Снегірьов, І.І. Петрункевич, А.М. Куломзін, Н.В. Муравйов.

Метою статті є дослідження ролі Генерал-прокурорів Російської імперії ХІХ ст. в розвитку діяльності прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Слово «прокурор» походить від латинського слова, що означає «турбуватися». Уперше прокуратуру було створено в ХІІІ ст. у Франції для захисту інтересів королівської влади в судах, а пізніше – для переслідування злочинців і поновлення правопорядку.

Історія прокуратури України взаємопов'язана з розвитком прокуратури Російської імперії, тому що органи прокуратури, які тоді знаходилися на території України, входили до прокурорської системи Росії. У Росії прокуратуру було створено Указом Петра I від 12 січня 1722 р. В Указі Урядовому Сенату зазначалося: «Надлежит быть при Сенате Генерал-прокурору и Обер-прокурору, а также во всякой коллегии по прокурору, которые должны будут рапортовать Генерал-прокурору». Генерал-прокуророві підкорялися обер-прокурори, прокурори колегій Сенату й провінцій.

Сам же Генерал-прокурор підпорядковувався безпосередньо імператору й зобов'язаний був здійснювати наглядові функції: наглядав за діяльністю сенату та колегій, «щоб не порушувалася воля його величності». Утворення прокуратури в Росії тих часів було історичною закономірністю. Намагання йти європейським шляхом розвитку спонукало монарха приділяти певну увагу законотворчості, насамперед у сфері державного управління. У той же час хабарництво та зажерливість під час встановлення нового порядку правління в країні не тільки не зменшилися, а навпаки, поширилися.

Відомо, що цим прокурорам були підвладні навіть деякі члени сенату, якому за відсутності Петра I належала вся повнота влади. Тому було недостатньо прийняти закони, які регламентували діяльність державних чиновників, установити сувору відповідальність за недбале виконання їх, зробити жорсткішим

покарання за вчинення посадових злочинів та проступків. Потрібен був апарат, який слідкував би за виконанням законів і вживав заходи щодо притягнення до відповідальності винних у їх порушенні. З прийняттям відповідних указів прокурорський нагляд почав відігравати значну роль у державному житті, хоча правові засоби нагляду зводилися до протестування та нагадування про необхідність виконання посадовими особами законів і своїх обов'язків, а також до донесень про бездіяльність і беззаконня.

Прокуратура створювалася в Росії як представницький орган влади імператора. Цей орган мав здійснювати від її імені та за її дорученням постійний нагляд і контроль за діями й рішеннями Урядового Сенату, інших центральних і місцевих установ. Про суть самої посади прокурора її засновник Петро I сказав так: «Сей чин яко око наше!».

Починаючи з 1802 р. Генерал-прокурор став водночас і міністром юстиції. Посаду Генерал-прокурора, установлену Петром I у 1722 р., за весь час її існування (до жовтня 1917 року, тобто два століття) займали 33 людини. Першим Генерал-прокурором Російської імперії був П.І. Ягужинський, один із видатних діячів імперії, а останнім – П.М. Малянтович, (із 25 вересня до 25 жовтня 1917 р.). Посаду Генерал-прокурора обіймали різні особи. Серед них були талановиті державні діячі, такі як П.І. Ягужинський, уродженець України Д.П. Трощинський, славні юристи Н.В. Замятін, Н.В. Муравйов, російський поет Г.Р. Державін та інші.

Більш детально звернемо увагу на життя першого Генерал-прокурора Російської імперії. П.І. Ягужинський (1683–1736 рр.) народився в сім'ї бідного литовського органіста. Близько 1687 р. батько П.І. Ягужинського переїхав до Москви; був спочатку органістом при лютеранській церкві в Німецькій слободі, потім поступив на військову службу. Фельдмаршал Ф.А. Головін звернув увагу на юного П.І. Ягужинського. Під його заступництвом П.І. Ягужинський почав службу спочатку пажем у Ф.А. Головіна, а потім камер-пажем при дворі.

У 1701 р. Петро I зарахував П.І. Ягужинського в гвардію, у Преображенський полк. Знайомство з А.Д. Меншиковим й увага царя сприяли його просуванню по службі. Незабаром П.І. Ягужинський став денщиком Петра I; перейшов із лютеранина в православ'я. І в 1710 р. був вже камер-юнкером і капітаном. Приблизно в цей час він одружувався на Г.Ф. Хитрово й, отримавши за неї величезне придане, став одним із найбагатших людей свого часу.

П.І. Ягужинський супроводжував Петра I в Пруцькому поході (у червні того ж року став полковником, а в серпні йому подаровано титул генерал-ад'ютанта). Він супроводжував Петра й у Карлсбад, і в Торгау на весілля царевича Олексія. У 1712 р. був присутнім на весіллі Петра I з Мартою Скавронською (Катериною I). У 1712 р. знов супроводжував Петра I за кордон. До 1714 р. відправлений Петром I у Данію для підтримки акредитованого там князя В.Л. Долгорукого з метою домовитися про спільні з Данією дії проти Швеції. Проте ця місія не була успішною. Пізніше П.І. Ягужинський вів переговори з пруським королем. Петро I покладав на П.І. Ягужинського різні важливі обов'язки, що вимагають кмітливості й чесності. У 1718 р. на нього було покладено спостереження за «швидким пристроєм президентами своїх колегій». У 1719 р. разом із

Я.В. Брюсом та А.И. Остерманом П.І. Ягужинський брав участь у роботі Аландського конгресу. У лютому 1720 р. його відправлено з дипломатичним дорученням до Відня, а в серпні 1721 р. – на Ніштадтський конгрес. 18 січня 1722 р. П.І. Ягужинський був призначений генерал-прокурором Сенату. В указі від 27 квітня 1722 р. «Про посаду генерал-прокурора» зазначається: «И понеже сей чин – яко око наше и стряпчий о делах государственных, того ради надлежит верно поступать, ибо перво на нем взыскано будет».

Наглядові іноземці зазначали, що генерал-прокурор П.І. Ягужинський – друга після імператора особа в державі за своєю силою й значенням. П.І. Ягужинський наполягав на тому, щоб прокурорами ставали енергійні й вольові люди. Петро I неодноразово відзначав заслуги П.І. Ягужинського. У день коронації Катерини I П.І. Ягужинський був нагороджений орденом Св. Андрія Первозванного. Після смерті Петра I Катерина I хоча й благоволила П.І. Ягужинського, проте мало цікавилася справами прокуратури. На перше місце висувалася Верховна таємна рада, утворена 8 лютого 1726 р. П.І. Ягужинський був вимушений лавірувати між ворогуючими придворними угрупованнями. У серпні 1726 р. його було призначено повноважним міністром при польському сеймі в Гродно. У січні 1730 р. взяв участь у змові верховників, але потім сповістив імператрицю Ганну Іванівну про змову й порадив їй відректися від «кондицій», що обмежували її владу. За рішенням Верховної таємної ради П.І. Ягужинський був арештований, проте незабаром його звільнили.

П.І. Ягужинського було призначено послом до Берліна [1]. У 1731 р. йому було подаровано графський титул. У 1731–1734 рр. був послом у Пруссії; у 1735 р. його було включено до складу Кабінету Міністрів. Похований в Александроневській лаврі [2].

Також необхідно згадати одного з небагатьох вихідців із так званої Малоросії, що досягли вищих ешелонів влади завдяки праці й наполегливості, чесному служінню високим ідеалам, а саме Д.П. Трощинського (1754–1829 рр.). Упродовж царювання трьох імператорів він був наближеним до трону й не осоромив свого імені у важкі часи. До того ж завдяки Д.П. Трощинському син України М.В. Гоголь став відомий світу.

Предки Д.П. Трощинського були запорізькими козаками, а один із них, отаман М. Трощинський, – зятем гетьмана І.С. Мазепи. Д.П. Трощинський здобув освіту в Київській духовній академії. Після закінчення навчання Д.П. Трощинський пішов на цивільну службу, ставши в 1773 р. полковим писарем. Згодом його взяв на посаду секретаря князь М.Г. Репнін, який був російським повноважним послом у Константинополі. Із того часу Д.П. Трощинський довго не розлучався з М.Г. Репніним, який, повернувшись до Росії, керував багатьма губерніями. 12 лютого 1786 р. Д.П. Трощинський отримав звання радника, а через рік у Києві його відрекомендували Катерині II як надійного чиновника. Катерина II порекомендувала Д.П. Трощинського на службу графові О.А. Безбородько. Імператрицю цікавила кар'єра молодого й здібного службовця, і в 1794 р. вона нагородила його орденом Св. Володимира 2-ої ступеня, а ще через два роки удостоїла звання статського радника.

Зліт кар'єри Д.П. Трощинського припадає на царювання нового імператора. У ніч із 11 на 12 березня 1801 р. його викликали в палац, де він склав маніфест про сходження на престол Олександра І. Імператор повернув йому звання Сенатора й посаду головного директора пошти. 26 березня 1801 р. була скасована Рада при високому дворі й замість нього створена нова Рада «найважливіших державних справ», що отримала назву Державна Рада. Д.П. Трощинський став одним із членів Державної Ради й головним начальником його канцелярії, зберігши за собою всі колишні посади. 15 вересня 1801 р. він отримав чин дійсного таємного радника.

У 1812 р. дворяни вибрали його своїм предводителем, і за їхнім дорученням він у 1814 р. зустрів імператора, який повертався з-за кордону. Олександр І знов «відмітив» вельможу й 30 серпня 1814 р. призначив міністром юстиції й Генерал-прокурором. На цій посаді Д.П. Трощинський пробув три роки, із властивою йому енергією займаючись численними справами судового відомства, прокуратури. Хоча Д.П. Трощинський на цій посаді був лише три роки, його думки відзначаються ясним розумінням справи.

Значний внесок у розвиток прокуратури зробив і Д.М. Замятнін. Він народився 31 січня 1805 р. в родовому маєтку Пашигорове, Горбатовського повіту Нижегородської губернії. Його батько, надвірний радник, М.С. Замятнін був одружений на дочці капітана В.І. Граве. У сім'ї Замятніних було п'ятеро дітей: дві дочки (Наталія і Любов) і троє синів (Дмитро, Павло та Сергій) [4]. Походить із дворян Нижегородської губернії. У 1823 р. із срібною медаллю закінчив Царськосельський ліцей. Працював під керівництвом М.М. Сперанського в другому відділенні Власної Його Імператорської Величності канцелярії. З 1840 р. був герольдмейстером, членом Консультації при міністерстві юстиції, обер-прокурором цивільних департаментів Сенату, із 1852 р. – сенатор. З 1858 р. – товариш міністра юстиції. З 21 жовтня 1862 р. до 16 квітня 1867 р. – міністр юстиції Російської імперії. Д.М. Замятніна цікавили всі проблеми судової реформи. На його долю, як підкреслював А.Ф. Коні, випало важке завдання введення й відкриття перших судів у статутах 20 листопада 1864 р.

У справі здійснення грандіозного проекту реформи судової системи Д.М. Замятнін не визнавав дрібниць. 31 січня 1864 р. був затверджений на посаді Міністра юстиції й Генерал-прокурора. Один із найбільш активних діячів судової реформи Олександра ІІ. Ініціював процедуру розробки й носіння Знаку повіреного Присяги та інших посадових знаків учасниками судової системи із судової реформи Російської імперії. Він як Генерал-прокурор контролював розслідування багатьох політичних справ. Сам підтримував звинувачення в справі Д.В. Каракозова, який стріляв в імператора 04 квітня 1866 р. 16 квітня 1867 р. його було звільнено з посади Міністра юстиції й Генерал-прокурора та призначено членом Державної Ради. З 1873 р. став членом Імператорського людинолюбного суспільства, з 1874 р. – почесним опікуном Опікунської ради. Був нагороджений орденом Святого Олександра Невського з діамантами. У 1881 р. стає головою департаменту цивільних і духовних справ Державної Ради.

Усе своє життя Д.М. Замятнін цікавився розвитком нового суду й прокуратури, радів успіхам кращих судових діячів і прокурорів. Усі, хто його знав, так само ставилися й до нього. Д.Н. Замятнін «як прапорносець судової реформи» радів тому, як віддані йому всі судові діячі. Звідусіль йому надходили вітальні телеграми. Більшість розуміла, що багато в чому саме йому вони зобов'язані тим, що судова реформа пустила міцне коріння, що значною мірою вплинуло й на розвиток органів прокуратури.

Необхідно згадати М.В. Муравйова (1850–1908 рр.) – державного діяча, Міністра юстиції й Генерал-прокурора Російської імперії. Син губернатора Олонецької і Псковської губерній В.Н. Муравйова. У 1868 р. закінчив із золотою медаллю третю московську гімназію; у 1868–1869 рр. слухав лекції на юридичному факультеті Імператорського Московського університету, потім в іноземних університетах; у 1870 р. затверджений як кандидат до складання іспиту при юридичному факультеті Імператорського Санкт-Петербурзького університету. Склавши іспит на кандидата права, поступив на службу до судового відомства. Обіймаючи посаду прокурора в Москві, склав магістерський екзамен із кримінального права й читав в університеті лекції з кримінального процесу. У 1877 р. був призначений прокурором Ярославського окружного суду; у січні 1879 р. – товаришем прокурора судової палати Санкт-Петербургу.

Навесні 1881 р. очолив процес звинувачення в справі про злочин 1 березня 1881 р., жертвою якого став у Бозі покійний імператор Олександр II Миколайович. У тому ж році призначений прокурором Санкт-Петербурзької судової палати, у 1884 р. переведений на таку ж посаду до Москви, у 1891 р. призначений обер-прокурором кримінального касаційного департаменту, у 1892 р. – державним секретарем. Його звинувачувальні промови (у справах Тупіциних, Рикова, «Червоних Валетів», про царевбивство 1 березня) звернули на себе увагу, так само як і деякі обер-прокурорські висновки (наприклад, у справі Дорну).

З 1 січня 1894 р. (затверджений на посаді 17 квітня того ж року) до 14 січня 1905 р. був Міністром юстиції й Генерал-прокурором.

Напередодні подій 9 січня 1905 р., 7 січня, Д.М. Муравйов бесідував зі священником Г.А. Гапоном, який переконав його благати пана прийняти петицію про робочі потреби. Ознайомившись із текстом петиції, Д.М. Муравйов сказав Г.А. Гапону, що вона вимагає обмежити самодержавство, і відмовив у підтримці [6]. Наступного дня, 8 січня, на нараді міністра внутрішніх справ П.Д. Святополк-Мірського Д.М. Муравйов охарактеризував Г.А. Гапона як «ярого революціонера» й запропонував його заарештувати [7], висловившись проти яких-небудь переговорів із робітниками. Через декілька днів після «Кривавого воскресіння» Д.М. Муравйов подав у відставку й виїхав послом до Риму, як вважали сучасники, через побоювання помсти з боку революціонерів [8]. У 1894 р. привласнено звання Почесного громадянина міста Оренбурга й Почесного громадянина міста Петрозаводська. 14 січня 1905 р. призначений надзвичайним і повноважним послом у Римі, на цій посаді пробув до своєї смерті в 1908 р.

Під час перебування його Міністром юстиції було закінчено здійснення судової реформи 1864 р., встановлено 3 судові палати (Іркутську, Омську та Таш-

кентську) і 23 окружні суди; видано кримінальне положення 1903 р.; досягнуто значних успіхів у цивільному кодифікуванні. До Міністерства юстиції приєднано головне тюремне управління (1895 р.), перетворені старі департаменти Сенату (1898 р.), збільшено склад членів окружних судів (1896 р., 1899 р.), утворено добродійне суспільство судового відомства (1895 р.), відновлено видання «Журналу Міністерства юстиції» (1894 р.).

Заснована в 1894 р. особлива комісія під керівництвом Д.М. Муравйова, яка передивляється законоположення про судову частину, запропонувала низку значних змін у судових статутах. Д.М. Муравйов зазначав, що «суд має бути насамперед вірним і вірнопідданим провідником та виконавцем самодержавної волі монарха» і «як один з органів уряду має бути солідарним з іншими його органами у всіх їхніх законних діях» [9].

Д.М. Муравйов як дослідник прокуратури бачив ті тенденції, які визначають динаміку функцій прокуратури із зміною суспільних умов. Розробляючи класифікацію прокуратури різних історичних і регіональних типів, він ще тоді помітив особливості російської правової дійсності, які визначають сутність специфіки прокурорського нагляду.

Висновки. Отже, важливою передумовою успішного виконання покладених на прокуратуру функцій є компетентність та особиста дисципліна прокурорів. Здійснюючи функції, прокурори постійно працюють із законодавчими актами, мають достатньо фактів, що свідчать про недосконалість цих документів, їхні недоліки, тому пропозиції щодо вдосконалення певних функцій прокуратури мають велике значення для розвитку та покращення діяльності органів прокуратури.

Література

1. Сухарев О.В. Кто был кто в России от Петра I до Павла I / О.В. Сухарев. – М. : АСТ, 2005. – 704 с.
2. Шикман А.П. Деятели отечественной истории. Биографический справочник / А.П. Шикман. – М. : АСТ, 1997. – 446 с.
3. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / под ред. А.М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1969–1978.
4. Звягинцев А.Г. Под сенью русского орла. Российские прокуроры. Вторая половина XIX – начало XX в. / А.Г. Звягинцев, Ю.Г. Орлов. – М. : Российская политическая энциклопедия, 1996. – 427 с.
5. Джаншиев Г.А. Роль Д.Н. Замятнина в судебной реформе / Г.А. Джаншиев. – СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1882. – 430 с.
6. Гапон Г.А. История моей жизни / Г.А. Гапон. – М. : Книга, 1990. – 64 с.
7. Валк С.Н. Петербургское градоначальство и 9 января / С.Н. Валк // Красная летопись. – Л., 1925. – № 1. – С. 37–46.
8. Минцлов С.Р. Петербург в 1903–1910 годах / С.Р. Минцлов. – Рига : Книга для всех, 1931. – 306 с.
9. Муравьев Николай Валерианович // Русский биографический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rulex.ru>.

Анотація

Феоктістова О. М. Генерал-прокурори Російської імперії XIX ст. та їхня роль у розвитку діяльності прокуратури. – Стаття.

У статті висвітлюється діяльність та взагалі життя деяких видатних генерал-прокурорів XIX ст. Російської імперії, до складу якої входила значна частина українських земель. Також у статті зазначається про їхній вплив на розвиток органів прокуратури на українських землях у складі Російської імперії.

Ключові слова: прокуратура, генерал-прокурор, діяльність органів прокуратури.

Аннотация

Феоктистова О. М. Генерал-прокуроры Русской империи XIX ст. и их роль в развитии деятельности прокуратуры. – Статья.

В статье освещается деятельность и вообще жизнь некоторых выдающихся генерал-прокуроров XIX ст. Русской империи, в состав которой входила значительная часть украинских земель. Также в статье речь идет об их влиянии на развитие органов прокуратуры на украинских землях в составе Российской империи.

Ключевые слова: прокуратура, генерал-прокурор, деятельность органов прокуратуры.

Summary

Feoktistova O. M. General prosecutors of the Russian empire of XIX of item and their role is in development of activity of office of public prosecutor. – Article.

The article highlights the work and life in general some outstanding procurator-general of the XIX century Russian Empire, which included a significant part of Ukrainian lands. Also in the article it is indicated about their influence on development of organs of office of public prosecutor on Ukrainian earths in composition the Russian empire.

Key words: office of public prosecutor, general prosecutors, activity of organs of office of public prosecutor.

УДК 340.12:348.97

С. О. Мавед

ШКОЛИ ІСЛАМСЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Розповсюдження ісламу в 7–8 століттях відбувалось через мандруючих проповідників і купців, внаслідок залучення до ісламу владної верхівки, за допомогою якої робився вплив на нижчі верстви населення. Ісламізація населення була необхідна для створення внутрішньої єдності й зовнішньої експансії. Тлумачення Корану та Сунни здійснювалось, виходячи з принципу доцільності та місцевих особливостей різних провінцій. Виникла необхідність удосконалення ісламського права й розробки нових норм, які б адекватно відображали існуючі ситуації. Тому виникають сунітські та шіїтські правові школи (масхаби), які розвивали інститути нового суспільства та впливали на подальшу еволюцію ісламського права. Настав новий етап формування ісламсько-правової науки – період кодифікації та імамів, епохи зрілості, «золотого віку» в розвитку ісламського права.

Стан останніх досліджень та публікацій. Із метою роз'яснення таємних знань з'явилися муджтахіди, які за допомогою способу *іджтіхад* тлумачили складні питання, а також збирали судження, перекази, які потім узагальнювали в хадіси та публікували у вигляді окремих видань («Муватта»), про що написано достатню кількість робіт таких учених: Х. Бехруз [1], Г. М. Керимов [6], М. В. Лубська [8], Л. Р. Сюкияйнен [12; 13; 14], Ф. Т. Тахіров [18], А. Г. Халіков [17], Ф. С. Хайруллоєв [16].

Мета статті – виявити та охарактеризувати засновників основних мусульманських богословсько-правових шкіл 7–12 століть, визначити їхні напрями діяльності та послідовників.

Завдання:

- обґрунтувати необхідність виникнення ісламських шкіл;
- перерахувати основні школи 7–12 століть та їхніх засновників;